

СЛОВО ПРО АКАДЕМІКА М.М. АМОСОВА (до 100-річчя з дня народження)

Г.В. Книшов

ДУ «Національний інститут серцево-судинної хірургії імені М.М. Амосова НАМН»

Хирургия всех равняет – простого врача и академика: покажи, что ты можешь сделать? А степени – это дело второе.

Микола Амосов

6 грудня 2013 року виповнюється 100 років з дня народження видатного хірурга, вченого і громадського діяча Героя Соціалістичної праці, лауреата Ленінської і трьох Державних премій України, академіка НАН і АМН України, Заслуженого діяча науки України, професора, доктора медичних наук Миколи Михайловича Амосова – основоположника серцевої хірургії, біологічної кібернетики в Україні, відомого письменника. Багатогранність таланту цієї людини, оригінальність думок, внесок у науку й охорону здоров'я, високі моральні якості висунули його в ряд найбільш відомих людей СРСР і України, принесли йому всесвітню славу і шану.

«Хирургия дала мне такие страсти, которые не может дать ничто другое...»

М.М. Амосов народився в селі Ольхово Вологодської губернії в сім'ї сільської акушерки.

В 1932 р. він закінчив Череповецький механічний технікум, після чого три роки працював змінним механіком на Архангельській електростанції.

Буває, що з дитинства вимальовується одна-єдина нитка життя. Значно рідше людиною серйозно захоплюють різні професії. І, як виняток, зустрічаються настільки обдаровані лідери, що досягають значних висот у будь-якій справі, котрої торкаються їх розум і руки. До таких надзвичайно талановитих людей належав Микола Михайлович, який в 1939 р. з відзнакою закінчив Архангельський медичний інститут, а в 1940 р., також з відзнакою, – Всесоюзний заочний індустріальний інститут. Характерно, що темою його дипломної роботи в індустріальному інституті став сміливий на той час проект нової конструкції паротурбінного трансконтинентального літака!

Хирургія перемогла, але різнобічна освіченість відіграла важливу роль у подальшій практичній і науковій діяльності М.М. Амосова. Характер лідера, внутрішня незалежність і прагнення щоденно допомагати хворим визначили його відмову від аспірантури і перехід на самостійну практичну роботу завідувача хірургічного відділення районної лікарні

міста Череповець. Любов до хірургії Микола Михайлович проніс через усе життя. І не дарма на схилі літ він скаже: „Хирургия дала мне такие страсти, которые не может дать ничто другое... Сила большого хирурга не только в руках и технике оперирования, но и в глубине мышления, умении находить новые пути, в способности молниеносно применить точное, в каждом случае единственно правильное решение, поступить, как того требует совесть, даже если это рискованно и чревато для тебя последствиями”.

Всього лише рік пропрацював М.М. Амосов хірургом Череповецької лікарні, як почалася війна. Всю Велику Вітчизняну війну, від початку і до останнього її дня, він провів на фронті в польовому госпіталі, де був провідним хірургом. Цей період життя став основою талановито написаної, широко відомої його повісті “ППГ-2266. Записки полевого хірурга”.

Після війни він захистив кандидатську дисертацію на тему „Ранения коленного сустава”. Після демобілізації Микола Михайлович переїжджає в Москву і стає завідувачем операційного корпусу в знаменитому Інституті швидкої допомоги ім. Скліфосовського. Але ненадовго, оскільки його тягнуло до самостійної хірургічної роботи, і через 3 місяці він переїздить у Брянськ на посаду головного обласного хірурга.

Починаючи з 1947 р. Микола Михайлович почав серйозно займатися грудною хірургією і перший у Радянському Союзі широко застосовував резекцію легень при туберкульозі. Результати цих надзвичайно складних для тогочасних умов операцій були унікальними. Набутий досвід став основою докторської дисертації, захищеної в 1953 р.

В 1952 р. директор Українського інституту туберкульозу ім. Ф.Г. Яновського О.С. Мамолат запросив Миколу Михайловича очолити спеціально створену клініку грудної хірургії. Це співпало з бажанням М.М. Амосова, якому, очевидно, вже було тісно в Брянську. „...*Надоела работа главного хирурга, — писав він у ті дні О.С. Мамолату. — Хочется перейти на более высокий уровень работы. В Брянске пропало ощущение борьбы, стало скучновато*”. Згадується лермонтовське: „*Так жизнь скучна, когда боренья нет!*” — це характер М.М. Амосова.

Так в 1952 р. Микола Михайлович стає киянином, а його клініка — центром легеневої, а згодом серцевої хірургії в Україні. Саме тут з поєднання його багатой хірургічної практики і глибокої наукової праці виросла струнка система радикального хірургічного лікування захворювань легень. У клініці, очолюваній М.М. Амосовим, виконано близько 7000 резекцій легень. У 1961 р. його робота була удостоєна Ленінської премії.

В той час як його успішна легенева хірургія знаходила все більш широке визнання, він упритул підходив до вирішення нових, ще більш складних проблем, тепер уже пов'язаних з операціями на серці. В 1955 р. М.М. Амосов став засновником серцевої хірургії в Україні, розпочавши хірургічне лікування вад серця.

В 1963 році Микола Михайлович першим у Радянському Союзі виконав протезування мітрального клапана, а в 1965 році створив і вперше у світі впровадив у практику антитромботичні протези серцевих клапанів. Видатний хірург створив низку нових методів хірургічного лікування вад серця, оригінальні моделі апаратів штучного кровообігу.

Праці М.М. Амосова з хірургічного лікування захворювань серця були відзначені Державною премією України (1998), Золотими медалями (1967, 1982) і Срібною медаллю (1978) ВДНГ СРСР.

В 1983 році керована М.М. Амосовим клініка серцевої хірургії була реорганізована в Інститут серцево-судинної хірургії.

М.М. Амосов був першим директором, а з 1988 року — почесним директором Інституту.

В 1955 р. Микола Михайлович створив і очолив першу в країні кафедру грудної хі-

рургії для удосконалення лікарів. Потім з неї виділилась кафедра анестезіології. Ці кафедри підготували більше 700 спеціалістів для України та інших республік.

Виконання обов'язків керівника інтенсивно працюючої клініки серцевої хірургії, безперервні, щоденні особисті операції у найскладніших кардіохірургічних хворих, керівництво відділом біокібернетики Інституту кібернетики, значна лекторська і громадська робота, в тому числі депутатські обов'язки, – вимагали великого інтелектуального напруження, значної фізичної і духовної сили. Природна обдарованість і організованість, прекрасні людські якості, тренування і суворий режим дали їх Миколі Михайловичу. Він ефективно працював і як директор відомого на весь світ колективу, і як лікар-хірург, що годинами простоював за операційним столом, нерідко ввечері та вночі, щоденно проводив обходи хворих у палатах і у відділенні інтенсивної терапії, щотижня вів великі амбулаторні прийоми хворих у поліклініці та за старою традицією самостійно виконував кожному з них рентгеноскопію грудної клітки... Непомірний обсяг навантажень!

М.М. Амосов був багатограним вченим у галузі легеневої хірургії, серцевої хірургії, кібернетики, психології та соціології.

Непростою справою для Миколи Михайловича було керувати таким особливим колективом, яким була клініка, а згодом – Інститут серцево-судинної хірургії. Цей колектив складався з яскравих особистостей, багато з них мали виражені риси лідерства. Цементувати такий колектив у моноліт високої продуктивності, відданості клятві Гіппократа, чесності і моральності допомагав особистий приклад М. Амосова, його видатні організа-торські здібності.

Він був відкритим і доступним керівником, який повністю володів ситуацією. Не пригадується жодного випадку, щоб він не прийняв і не вислухав будь-кого з членів колективу – від рядової санітарки і до професора, коли до нього звертались з особистих або виробничих питань. При цьому він постійно вів прийом як депутат Верховної Ради СРСР. Інша річ, що справи не завжди вирішувались на користь тих, хто звертався, але завжди – на користь справедливості та правди. Понад усе були інтереси справи, яку він очолював, – захист і допомога хворій людині.

Він був дуже вимогливим не тільки до себе, а й до інших, але майже всі покарання за помилки і провини обмежувалися лише суворою публічною нотацією. Це завжди було дієвим. До таких ситуацій він ставився дуже чутливо, і в тих нечастих випадках, коли зопалу звинувачував співробітника помилково, завжди вибачався. В інших випадках гострі кути ситуацій згладжував гумором, народними примовками або народним гострослів'ям, ніколи при цьому не виходячи за межі пристойності. Співробітники інституту високо цінували доступність, чесність і справедливість свого керівника і платили йому самовідданою, на жаль, дуже низько оплачуваною, працею – кожен на своєму посту. М.М. Амосов, у свою чергу, з любов'ю, повагою і розумінням ставився до кожного члена своєї команди, це було особливо відчутно в рідких випадках спілкування з ним у неробочій атмосфері.

Його вимогливість до себе та нетрадиційний підхід до багатьох функцій директора проявились у проведенні регулярних (кожні 2–3 роки) опитувань лікарського колективу стосовно себе та завідувачів відділень з точки зору:

- людських якостей керівника;
- професійних лікарських якостей;
- адміністраторських якостей.

Ці опитування проводилися шляхом таємного голосування в бюлетенях. Оцінку за трьома названими якостями давали таку: 1) „+” – схвалюю, 2) „–” – не схвалюю, 3) „0” –

не знаю. Багаторічний архів бюлетенів і результатів цих голосувань свідчить про схвальне ставлення колективу до діяльності свого шефа. За всіма показниками його рейтинг завжди був майже стопроцентним.

Не можна сказати, що М.М. Амосов, як і будь-яка інша людина, привітно ставився до критики на свою адресу і не суперечив їй, але він завжди її вислуховував, незалежно від того, якого рангу співробітник висловлював критику, не відкидав її, а аналізував, наводив аргументи на захист і, якщо вони не спрацьовували, приймав точку зору опонента, визнавав власну неправоту.

Маючи стійкі переконання і життєві принципи, Микола Михайлович тим не менше постійно аналізував і вдосконалював власний світогляд. Не тільки в художніх творах і наукових монографіях, а досить часто і в його розмові раптом спалахували вислови, осяяні глибокою проникливістю мудрої людини, несподівані філософські узагальнення, гострі спостереження. Його нестандартне мислення, талант бачити саму істину приваблювали співбесідників і слухачів, а прямі, беззастережні висловлювання вражали.

Про динамічність його поглядів свідчить і той факт, що на початку 70-х років він говорив на ранковій „п’ятихвилинці”: *„Друзья, наши результаты таковы, что отныне буду оперировать я один. Остальным остается ассистировать. Не нравится — уходите. Все!”*. А згодом, у 80-ті, із створенням Інституту він дав повну самостійність завідувачам відділів — оперувати самим і їх помічникам, не сковував їх дріб’язковою опікою, чим збагатив серцеву хірургію України новими кардіохірургами найвищої кваліфікації, новими операціями, новими напрямками діяльності, кращими результатами, які згодом досягли світового рівня.

«Только наука изменит мир. Наука в широком смысле: и как расщеплять атом, и как воспитывать детей... И взрослых тоже»

Діяльність М.М. Амосова як хірурга і керівника припала на той період історії колишнього СРСР, коли майже все йшло на „оборонку”, а медицина і наука отримували крихти з бюджету, і серцевій хірургії хронічно не ставало апаратури, інструментарію, розхідних матеріалів і медикаментів. Миколі Михайловичу в тих умовах допомагав його талант винахідника й освіта інженера. Завдяки цьому ним було створено три моделі апаратів штучного кровообігу і за їх допомоги в числі перших у Радянському Союзі виконано понад 1000 операцій на відкритому серці. Чимало винайдених ним хірургічних інструментів і пристосувань, безліч рішень щодо вдосконалення техніки операцій і дотепер використовуються в українських кардіохірургічних центрах.

Свідченням високої вимогливості Миколи Михайловича до себе є наступне. Незважаючи на багаторічну безперервну хірургічну діяльність, щоденне виконання складних операцій на відкритому серці, напередодні свого 80-ліття він раптово припинив оперувати, вважаючи, що продовження хірургічної діяльності в такому віці є аморальним. Подальше показало, наскільки важким для нього було це рішення. Весь залишок свого життя він говорив, що дуже страждає без хірургії, яка була смыслом його життя, що йому часто сняться операції.

Він до останніх днів не поривав зв’язків з Інститутом, радів його успіхам, давав цінні поради з висоти свого життєвого та професійного досвіду, яких нам тепер так не стає.

День народження Миколи Михайловича завжди був великим святом для колективу Інституту, в цей день Інститут традиційно потопає у квітах, поздоровлення надходили відусіль — від оперованих ним хворих, друзів, колег, уряду.

«Моделирование — это содержание всей моей кибернетики. Модели клетки, организма, разума, общества»

Поруч із хірургією, М.М. Амосов велику увагу приділяв сучасним проблемам біологічної і медичної кібернетики, одним із його захоплень було створення штучного інтелекту. З 1959 по 1990 роки він очолював відділ біологічної кібернетики Інституту кібернетики НАН України. Під керівництвом М.М. Амосова проведені фундаментальні дослідження систем саморегуляції серця і розробка питань машинної діагностики захворювань серця, розробка і побудова фізіологічної моделі “внутрішнього середовища організму” людини, моделювання на ЕВМ основних психічних функцій і деяких соціально-психологічних механізмів поведінки людини. Нетрадиційність підходу, оригінальні погляди М.М. Амосова отримали широке визнання у нас в країні і за кордоном. За дослідження в галузі біокібернетики в 1978 і 1997 рр. він був нагороджений Державною премією України.

Варто відзначити, що Микола Михайлович за весь час роботи завідувачем відділення біокібернетики отримував заробітну плату тільки за це в Інституті кібернетики і жодної копійки – за роботу керівника клініки серцевої хірургії, а згодом – директора Інституту серцево-судинної хірургії. Кажуть, що ця незвичайна ситуація дала привід президенту Академії наук України Б.Є. Патону, який дуже любив Амосова, пожартувати: *„Я бы не лег на стол к хирургу, который не получает за это зарплату”*.

Адміністративний вплив М.М. Амосова на підлеглих у кардіохірургічній клініці і в Інституті тримався фактично лише на величезному особистому авторитеті і видатних якостях хірурга, лідера і керівника.

«Годы идут, а им не веришь. Оценки меняются, и старику кажется, что он думает, как молодой»

Хірург і вчений М.М. Амосов розкрився свого часу як талановитий письменник, опублікувавши в 1964 р. свою першу повість „Думки і серце”. Критика повсюдно високо оцінила книгу, її художню цінність, лаконічний стиль, достовірність, високий інтелектуальний рівень твору, яскраво виражену громадянську позицію автора. Книга була перекладена на різні мови і видана в 28 країнах світу. За нею було опубліковано ряд інших літературних творів: „Записки з майбутнього”, „ППГ-2266”, „Книга про щастя і нещастя” та інші, які неодноразово видавалися у нас в країні та за кордоном.

В багатогранній діяльності Миколи Михайловича велике місце посідала громадська робота. Він був депутатом Верховної Ради СРСР п’яти скликань. При цьому його популярність і визнання проявлялися у виборчих компаніях не лише СРСР, коли безпартійний депутат Верховної Ради був надзвичайним винятком з правил, але і в перших демократичних виборах народних депутатів періоду М.С. Горбачова, де він з великим відривом від інших кандидатів був обраний киянами. До своїх обов’язків народного депутата він ставився з великою відповідальністю і переживав свої обмежені можливості у допомозі виборцям. Він казав, що його «коефіцієнт корисної дії депутата» стосовно звернень до нього був близько 40% !

Говорячи про Миколу Михайловича, необхідно згадати ще одну складову його різноманітної діяльності. Мова йде про публіцистику. Тут він проявив видатні здібності, сміливість, тверезу оцінку загалом ситуації в СРСР і зокрема негативних явищ, яких було немало. Багато його виступів виходили за межі можливої на той час відвертої критики суспільства, користувались великим успіхом. Він був чудовим лектором і збирав великі аудиторії.

Ще один дуже важливий внесок Миколи Михайловича пов’язаний із боротьбою за здоров’я населення і пропагандою здорового способу життя – це його шлях щоденних фізичних тренувань високої інтенсивності, багатий власний досвід. З наполегливими,

щоденними фізичними тренуваннями він пов'язував своє довголіття і здатність до інтенсивної творчої праці, хоча і не був обдарований від природи бездоганним здоров'ям. Навіть через рік після складної операції на серці він знову повернувся до щоденних навантажень обсягом у 2000 вправ, в тому числі – 1000 з гантелями. Важко переоцінити силу волі такої людини.

М.М. Амосов написав понад 400 наукових робіт, в тому числі 19 монографій. Ряд його монографій перевидано в США, Японії, Німеччині, Болгарії.

В керованому ним Інституті підготовлено 40 докторів і понад 150 кандидатів наук, багато з яких очолюють великі наукові центри. М.М. Амосов був членом президії правління Українського товариства хірургів і кардіологів, Міжнародної асоціації хірургів і Міжнародного товариства серцево-судинних хірургів, Міжнародного товариства медичної кібернетики, Наукової ради з кібернетики України, членом редколегії редакційних рад ряду вітчизняних і зарубіжних журналів. Він відзначений багатьма високими урядовими нагородами СРСР та України.

Микола Михайлович помер 12 грудня 2002 року на 90-му році життя, менше року не доживши до свого ювілею. Він був талановитою, яскравою, багатогранною людиною, блискучим хірургом, вченим і громадським діячем. Він ніколи не залишався байдужим до проблем держави, нації, окремої людини.

В ознаменування заслуг видатного вченого-хірурга постановою Кабінету Міністрів України Інституту серцево-судинної хірургії Академії медичних наук України присвоєно ім'я академіка Миколи Михайловича Амосова. Його іменем названа вулиця, на якій знаходиться цей інститут, встановлено меморіальні дошки на будинках, де він працював і жив. У 2000 році М.М. Амосов увійшов у першу десятку особистостей, які визначили вигляд країни у ХХ столітті. У 2008 році співвітчизники віддали йому друге місце у списку 100 великих українців.

100-річчя з дня народження Миколи Амосова внесено до Календаря пам'ятних дат ЮНЕСКО. Постановою Верховної Ради України 2013 рік оголошено роком Миколи Амосова у галузі медицини з відзначенням на державному рівні його ювілею.

Головне ж – це світла пам'ять про академіка М.М. Амосова, яка назавжди залишиться в серцях його учнів, співробітників, багатьох тисяч врятованих ним хворих, усіх, хто мав щастя зустрітися з цією видатною людиною.